

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.8

І. С. Алексєєв

аспірант кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНУ ПРОБАЦІЇ

Статтю присвячено визначенню основних аспектів функціонування органу пробації. Розкрито особливості нормативно-правового забезпечення діяльності такого органу, його правового статусу та організаційної структури. Окреслено основні кваліфікаційні вимоги до персоналу органу пробації.

Ключові слова: пробація, орган пробації, правовий статус, кримінальна юстиція, організація, персонал.

Постановка проблеми. Пробація як нова соціально-правова інституція в Україні покликана забезпечити інноваційний індивідуалізований підхід до соціальної реабілітації осіб, які вчинили злочини. У цьому розумінні пробація діаметрально відрізняється від заходів пенітенціарної служби, каральна функція яких була спрямована на пригнічення девіантної поведінки шляхом формування виховних програм у виправних закладах та місцях попереднього і досудового ув'язнення, де створювались умови, у яких у особи формувалося негативне ставлення до наслідків вчинення злочину. На таких засадах базувалося виправлення особи, що вчинила злочин. Внаслідок цього було сформовано суспільне ставлення до злочинності, яке ґрунтується не на викоріненні девіантної поведінки, а на страху перед покаранням. Актуальність цієї статті засвідчує свою очевидність, породжену потребою у перегляді підходів до боротьби зі злочинними проявами, що базуються на корекції соціальної поведінки або її окремих проявів поза місцями позбавлення волі, а також формуванні соціально сприятливих змін особистості, які можливо об'єктивно перевірити шляхом вимірювання кількісно-якісних показників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вчених, що здійснили аналіз організаційно-правових основ функціонування органів пробації в Україні та за її межами, потрібно

відзначити таких, як В.В. Аніщук, Л.Г. Бандоля, О.В. Беца, С.І. Марків, М.О. Маршуба, Л.Г. Остапчук, Д.О. Семенюк, О.В. Ткачова, О.Б. Янчук. Вони охарактеризували загальні особливості функціонування системи профілактики покарань. Специфічні аспекти досліджені В.М. Трубниковим, який дослідив проблеми застосування системи пробації до неповнолітніх злочинців, та Д.В. Ягуновим, який здійснив характеристику європейських стандартів функціонування органів пробації та охарактеризував концептуальні напрями упровадження пробації в українську кримінально-виконавчу практику.

Метою статті є характеристика особливостей організаційно-правових основ функціонування органу пробації.

Виклад основного матеріалу. Пробація як новітня система забезпечення соціально-правової корекції девіантної поведінки осіб, що вчинили злочини, стала тим елементом державної політики, який покликаний забезпечити перехід від карально-репресивної функції кримінально-виправної системи до попереджувально-запобіжної з урахуванням примату прав і свобод людини і громадянина, що є основною засадою діяльності органів пробації. Ця основна засада сформульована у Основному законі України – Конституції, де стаття 3, окрім інших гарантованих прав і свобод, визначає, що утвердження і забезпечення прав і свобод людини є голов-

ним обов'язком держави [1]. Це означає, що пробація є інструментом забезпечення прав і свобод. Згідно зі статтею 4 Закону України «Про пробацію» від 05.02.2015 р. № 160-VIII [2] метою пробації є забезпечення безпеки суспільства шляхом виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень. Основні засади здійснення пробації в Україні встановлюються нормами, що викладені у Розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції України, проте їх конкретизація міститься у таких нормативно-правових актах, як Кримінальний, Кримінальний процесуальний, Кримінально-виконавчий кодекси України, Закон України «Про пробацію» та інші закони України, міжнародні договори.

Засади діяльності органу пробації ґрунтуються на правовій визначеності – комплексі законодавчих норм, що формують правове становище, обсяг повноважень, організаційну структуру та функціональні особливості системи пробації в Україні. Так, Закон України «Про пробацію» у статті 5 визначає основні принципи, на яких ґрунтуються засади діяльності органу пробації. Це принципи справедливості, законності, невідворотності виконання покарань, дотримання прав і свобод людини і громадянина, поваги до людської гідності, рівності перед законом, диференційованого та індивідуального підходу, конфіденційності, неупередженості, взаємодії з державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями та громадянами. Ці принципи збігаються із основними функціональними напрямками діяльності органу пробації і відповідають основній меті запровадження цього органу в Україні, що спрямована на ефективну організацію виправлення засуджених, результатом чого повинно стати запобігання вчиненню такими засудженими злочинів повторно. У такий спосіб забезпечується суспільна безпека. Окрім цього, система пробації повинна забезпечити суд інформацією щодо характеристики обвинуваченого, що стане одним із чинників під час визначення судом міри відповідальності. Цим створюється достатньо гнучкий механізм моніторингу рівня соціалізації та корекції девіантності поведінки осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, що у цілому змінює застарілий і негуманний карально-репресивний механізм виправної системи, що залишився у спадок Україні від тоталітарного СРСР.

Підтвердженням цього є бачення еволюції кримінально-виконавчої системи, яка відбувається у сучасних євроінтеграційних умовах, наведено С.І. Марківом. Він зазначає, що актуальність реформування цієї системи зумовлена низкою чинників, серед яких основними є такі: нерозвиненість механізму застосування системи запобіжних заходів, альтернативних утриманню під вартою; низький рівень роботи кримінально-виконавчої інспекції, а отже, неефективність покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, і поширеність практики надання судами переваги покаранням у вигляді позбавлення волі [3]. Саме тому С.І. Марків вважає, що в процесі реформування Державної пенітенціарної служби України їй на зміну приходить абсолютно нова служба пробації, мета, завдання, види якої, а також правовий статус персоналу органу пробації та суб'єктів пробації визначені чинним Законом України «Про пробацію» [4, с. 80].

Погоджуємось із таким баченням, адже гуманізація кримінально-виконавчої системи повинна здійснюватися у напрямках пошуку механізмів зменшення державного примусу і збільшення мотиваційних основ для декриміналізації світогляду злочинця як суб'єкта. На досягнення цього результату спрямовані завдання пробації, серед яких підготовка досудових доповідей щодо обвинувачених, виконання і здійснення нагляду за засудженими до покарань різних видів, що не пов'язані із позбавленням волі, реалізація пробаційних програм та соціально-виховної роботи, а також підготовка до звільнення та інші заходи, спрямовані на виправлення засуджених осіб.

Вирішення органом пробації поставлених завдань здійснюється на основі відповідних підстав, серед яких ключове місце відводиться інформації про характер вчиненого кримінального правопорушення та соціально-психологічній характеристиці особи обвинуваченого або засудженого, яку готують органи пробації чи адміністрація установи виконання покарань для суду щодо прийняття ним рішення про застосування подальших заходів пробації.

Саме ці підстави і зумовили специфіку вирішення організаційної структури органу пробації. За словами К.В. Беляєвої, сьогодні у складі Міністерства юстиції України замість ліквідованого департаменту Державної пенітенціарної служби створено три департаменти, що відповідають за виконання покарань та пробацію, одним з яких є Департамент пробації. Він складається з трьох основних управлінь, одне з яких забезпечує виконання адміністративних стягнень

та ресоціалізацію засуджених (з перспективою, що пробація почне працювати в установах виконання покарань), а друге здійснює організацію діяльності пробації. Останнє включає три підрозділи, які забезпечують основні види пробації, визначені законом: організацію пробаційного нагляду, реалізацію пробаційних програм, управління ефективністю пробації [5]. Замість підрозділів кримінально-виконавчої служби, що були ліквідовані законом у 2016 р., формуватимуться уповноважені органи з питань пробації, які забезпечуватимуть виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. Усього планується створити 498 таких підрозділів [6].

Водночас з існуванням Департаменту пробації у складі Міністерства юстиції України Кабінет Міністрів України видав розпорядження про утворення з 1 січня 2018 року державної установи «Центр пробації». Як зазначається на Урядовому порталі, утворення зазначеної державної установи сприятиме повноцінній діяльності системи пробації, яка здатна забезпечити баланс між безпекою суспільства, запобіганням злочинам та попередженням скоєння злочинів/реабілітацією правопорушників. Крім того, прийняття рішення дозволить удосконалити організаційну структуру, механізм використання фінансових, матеріальних та технічних умов функціонування органів пробації для ефективного виконання поставлених завдань [7].

Отже, з огляду на підзаконний нормативно-правовий акт Департамент пробації у складі Міністерства юстиції України має бути ліквідовано із подальшим створенням окремої державної установи – Центру пробації. На етапі формування цього органу формується система підзаконних актів щодо організаційно-функціонального наповнення цієї структури, формується персональний штат.

Слід зауважити, що Закон України «Про пробацію» у п. 5 ч. 1 ст. 2 визначає термін «персонал органу пробації», встановлюючи, що це мають бути працівники, які відповідно до повноважень, визначених цим Законом та іншими законами України, виконують завдання пробації. Водночас на виконання норм цього Закону Міністерством юстиції України було видано Типове положення про уповноважений орган з питань пробації, затверджене наказом Міністерства юстиції України від 18.08.2017 р. № 2649/5 [8], де Розділом III встановлено права персоналу органу пробації. До основних прав віднесено право отримувати інформацію про обвинуваченого від підприємств, установ, організацій або уповноважених

ними органів та громадян, відвідувати, викликати засуджених, відвідувати місця попереднього ув'язнення, взаємодіяти з місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, а також громадськими об'єднаннями, релігійними та благодійними організаціями, залучати різноманітних спеціалістів тощо.

Окрім повноважень, визначених у вказаному нормативно-правовому акті, додатковими повноваженнями працівників органу пробації наділяють норми Кримінального процесуального кодексу України. Зокрема, стаття 72-1 [9] передбачає право працівників органу пробації бути присутніми на судовому засіданні, не допускати розголошення в будь-який спосіб конфіденційної інформації, яку їм було довірено або яка стала відома у зв'язку з виконанням обов'язків, заявити самовідвід тощо.

Варто відзначити, що зазначене вище Типове положення про уповноважений орган з питань пробації, окрім загальних повноважень щодо працівників органу пробації, визначає також специфічні кадрові вимоги, серед яких вимоги щодо фаховості психологів та соціальних працівників. Зокрема, Розділ V у ч. 1 регламентує, що виконання заходів із психодіагностики, психокорекції, а також психологічного консультування осіб, які перебувають на обліку підрозділу пробації, покладається на працівників, які мають спеціальність психолога, а заходи, пов'язані із соціальною роботою, як правило, покладаються на фахівців з питань соціальної роботи із суб'єктами пробації.

На наш погляд, цей критеріальний підхід зумовлений специфікою соціально-психологічної вразливості категорії осіб злочинців, яка базується на особливих факторах впливу (мотивації злочинності). Вчені, аналізуючи особливості злочинної поведінки, зазначають, що фаховий співробітник органу пробації повинен замінити принциповий підхід співробітників пенітенціарної служби до злочинців у кількісно-якісному вимірі.

Так, за словами С.В. Шевчука, навантаження на працівників кримінально-виконавчої інспекції становить близько 50 засуджених, основою формою діяльності є спілкування, а головною метою – надання засудженому позитивних стимулів і мотивації для правильної законслухняної поведінки. Значна увага приділяється й формуванню правильних стосунків між правопорушником і менеджером, адже для ефективних результатів потрібні партнерські відносини. Тому саме такі завдання мають якнайкраще виконувати фахівці соціально-психологічного спрямування. З огляду

на усе сказане працівник служби пробації повинен мати освіту психолога, соціального педагога, а не юриста, та має бути здатним створювати умови для успішної ресоціалізації осіб, до яких застосовано пробацію, надавати їм соціальні послуги та здійснювати за ними нагляд [10 с. 224].

Погоджуємося із вищезазначеним автором у тому, що з огляду на наявність таких спеціалізованих фахових дисциплін, як «Основи психологічного консультування», «Вікова психологія», «Соціальна педагогіка», «Основи профілактики порушень та корекції поведінки», «Юридична психологія» та інших фахових дисциплін, випускники спеціалізованих вищих навчальних закладів за спеціальностями «Психологія» та «Педагогіка» за своєю теоретичною базою та практичними навичками будуть якнайкраще відповідати вимогам працівників органу пробації [10, с. 224].

Приблизно у такому ж дусі щодо відбору кадрів для органу пробації надає свої рекомендації і Державна кримінально-виконавча служба України [11], яка рекомендує під час підбору кандидатур на посади працівників пробації враховувати досвід роботи у сферах державного управління, педагогічної, психологічної, соціальної роботи, надання соціальних послуг, а також досвід організації профілактичної та психокорекційної роботи з особами асоціальної спрямованості.

Реалізація цих функцій пов'язана не тільки із безпосередніми повноваженнями органу пробації. У цьому контексті орган пробації активно вступає у взаємодію із іншими державними органами влади. Зокрема, заходи пробації реалізуються у взаємодії з органами і службами у справах дітей, спеціальними установами та закладами, які здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень. Водночас під час виконання власних функцій орган пробації здійснює взаємодію з адміністрацією установи і суб'єктами державного соціального патронажу, а з органами місцевого самоврядування – у рамках допомоги у вирішенні питань житла і роботи в процесі підготовки до звільнення з місць позбавлення волі.

Однак проблема нестачі ресурсів для реалізації пробаційних заходів також підкреслює важливість взаємодії установ виконання покарань та уповноважених органів із питань пробації з іншими державними органами та навіть громадським сектором. Варто звернути увагу, що частиною 3 ст. 11 Закону України «Про пробацію» передбачене розроблення центральними органами виконавчої влади, що формують державну політику у сфері пробації, у сфері соціальної політики,

у сфері охорони здоров'я, а також Міністерством внутрішніх справ України Порядку взаємодії органу пробації та державних органів під час здійснення заходів пенітенціарної пробації. Важливо, що така взаємодія матиме міждисциплінарний характер. Як з цього приводу слушно зазначають М. Лейсі та Г. Рід, працівники пенітенціарних установ не можуть самостійно вирішити усі проблеми осіб, які відбувають покарання. Саме тому до роботи з ув'язненими, окрім офіцерів пробації та працівників в'язниць, необхідно також залучати фахівців у галузі освіти, медиків, тренерів, психологів, капеланів тощо. Автори вважають, що очевидною відмінністю між офіцером пробації та працівником в'язниці є роль, яка на них покладається. Якщо із завданням *вирішити практичні питання та вислухати* останній може впоратися, то розуміння емоційного стану засудженого – це прерогатива офіцера пробації. Безперечно, з погляду безпеки суспільства ставлення працівника пенітенціарної установи до засудженого виключно як до правопорушника є виправданим [12, с. 64].

Окрім кадрових працівників державного органу пробації, законодавство України надає можливість брати участь у корекції девіантної поведінки осіб, що вчинили злочини, яким призначено покарання, альтернативне позбавленню волі, також і волонтерським організаціям. Зокрема, Положення про організацію діяльності волонтерів пробації, затверджене Наказом Міністерства юстиції України від 17.01.2017 р. № 98/5 [13], встановлює порядок залучення волонтерів у цей процес. У Положенні встановлюється, що основним завданням волонтерів пробації є сприяння органу пробації у здійсненні нагляду за суб'єктами пробації та проведенні з ними соціально-виховної роботи, що здійснюється під керівництвом та за завданням уповноваженого органу з питань пробації.

Здійснення волонтерської діяльності у сфері пробації відбувається на основі договору між волонтером і органом пробації. Серед вимог до волонтера однією з ключових є вимога щодо відсутності судимості. Волонтери, окрім інших загальних консультаційних прав, мають право долучатися до таких напрямів діяльності, як сприяння у працевлаштуванні суб'єктів пробації, у залученні їх до навчання, до виховних заходів та суспільно корисної діяльності; сприяння у реалізації пробаційних програм стосовно суб'єктів пробації, звільнених від відбування покарання з випробуванням; участь у реалізації інших заходів, спрямованих на виправлення

суб'єктів пробації та запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень. Окремим напрямом діяльності волонтерів пробації є виконання функцій, на які волонтер пробації уповноважений судом. До цих функцій належать такі: перевірка суб'єктів пробації за місцем роботи або навчання; перевірка виконання обов'язків, покладених рішенням суду на осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням; перевірка достовірності поважних причин, що зумовили неявку суб'єктів пробації до уповноваженого органу з питань пробації у призначений строк; участь у заходах, пов'язаних з початковим розшуком суб'єктів пробації, місцезнаходження яких невідоме.

Отже, волонтерська діяльність у сфері пробації є достатньо регламентованим процесом, що забезпечує допомогу органу пробації і суду щодо виконання функцій, пов'язаних із соціалізацією осіб, що вчинили злочини, але їх покарання не пов'язане із позбавленням волі. На підставі цього слід зазначити, що основними суб'єктами пробаційної діяльності є уповноважений орган пробації і волонтерські організації. Проте ця кількість суб'єктів не є вичерпною, оскільки процес реалізації пробації передбачає, як зазначалося вище, залучення інших органів державної влади та місцевого самоврядування, громадськості тощо. Ця система має достатньо регламентований і законодавчо урегульований порядок у європейських країнах, навіть не лише на практиці окремих країн, а і на рівні наднаціонального законодавства Європейського Союзу.

Висновки і пропозиції. Отже, слід зазначити, що саме питання підпорядкування органу пробації стало наріжним каменем у побудові ефективної української моделі. Зокрема, підпорядкованість Міністерству юстиції чи Державній кримінально-виконавчій службі України створюють як додаткові гарантії у повноваженнях, так і окремі обмеження, пов'язані із взаємодією з судами, іншими органами державної влади у сфері психо-соціальної корекції. З огляду на це ми підтримуємо позицію Уряду щодо необхідності створення окремої державної установи – Центру пробації, що зможе здійснювати ефективне управління цим процесом на сучасному європейському рівні дотримання прав і свобод людини і громадянина.

Список використаної літератури:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 14.05.2018).

2. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII // База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/160-19> (дата звернення: 14.05.2018).
3. Концепція державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України: Указ Президента України від 08.11.2012 р. №631/2012 // База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/631/2012> (дата звернення: 14.05.2018).
4. Марків С.І. Становлення та роль служби пробації в Україні. Актуальні проблеми правознавства. 2016. Випуск 3 (7). С. 78–82.
5. Департамент пробації Міністерства юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/m/department-probatsii> (дата звернення: 14.05.2018).
6. Бєляєва К.В. Пробація по-українськи, або навчання під час роботи Юридична газета. URL: <http://jur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/probaciya-poukrayinski-abo-navchannya-pid-chas-roboti.html> (дата звернення: 14.05.2018).
7. Про утворення державної установи «Центр пробації»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. № 655-р URL: <https://kmu.gov.ua/ua/npas/250287906> (дата звернення: 14.05.2018).
8. Типове положення про уповноважений орган з питань пробації: Наказ Міністерства юстиції України від 18.08.2017 р. №2649/5//Базаданих«ЗаконодавствоУкраїни».URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1030-17> (дата звернення: 14.05.2018).
9. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 14.05.2018).
10. Шевчук С.В. Відбір фахівців служби пробації. Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. 2016. Вип. 147. С. 223–226.
11. Опис моделі пробації, визначеної Законом України «Про пробацію». URL: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/829426> (дата звернення: 14.05.2018).
12. Lacey M., Read G. Probation working in prison. Probation Journal. 1985. Vol. 32(2). P. 61–65.
13. Положення про організацію діяльності волонтерів пробації: наказ Міністерства юстиції України від 17.01.2017 р. № 98/5 // База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0065-17> (дата звернення: 14.05.2018).

Алексеев И. С. Организационно-правовые основы деятельности органа пробации

Статья посвящена определению основных аспектов функционирования органа пробации. Раскрыты особенности нормативно-правового обеспечения деятельности такого органа, его правового статуса и организационной структуры. Определены основные квалификационные требования к персоналу органа пробации.

Ключевые слова: *пробация, орган пробации, правовой статус, уголовная юстиция, организация, персонал.*

Aleksieiev I. S. Organizational and legal framework of the probation agency

The article is devoted to the definition of the main aspects of functioning of the probation agency. The features of regulatory support for the activities of such an authority, its legal status and organizational structure are disclosed. The main qualification requirements for probation staff are determined.

Key words: *probation, probation agency, criminal justice, legal status, organization, staff.*